

Сидоренко В.В. Українська мова та література. 5-11 класи: методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2015-2016 навчальному році з коментарем провідних фахівців / В.В. Сидоренко, О.Ю. Котусенко, А.М. Фасоля. – Х.: Ранок, 2015. – С. 24-31.

**УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА. 5-11 КЛАСИ:
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В 2015-2016 НАВЧАЛЬНОМУ
РОЦІ З КОМЕНТАРЕМ ПРОВІДНИХ ФАХІВЦІВ**

Сидоренко В.В., Котусенко О.Ю., Фасоля А.М.

Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, треба ввести її у світ книг.

В.О. Сухомлинський

Школяр вчиться читати для завтрашнього дня, для того, щоб читання стало невід'ємною частиною його духовного й душевного життя.

Н.Л. Лейдерман

Українська література як навчальний предмет є особливим видом мистецтва слова, невід'ємним складником духовної культури українського етносу, потужним чинником гармонійного світосприйняття й самоідентифікації, що покликана забезпечити пізнавальний, виховний та естетичний розвиток підростаючого покоління держави. Це носій ідентичності нації, її генетичного коду, важливий чинник витворення національної ідеології, що допомагає виховати свідомого українця, передавати від покоління до покоління загальнолюдські й національні цінності, культивувати їх у людській душі.

Українська література виступає *потужним інструментом впливу на когнітивну, чуттєву, поведінкову й емоційну сфери розвитку гармонійної особистості* (її інтелект, афект і волю), дієвим засобом формування в неї естетичних потреб і духовно-світоглядних позицій, збагачення художньо-естетичного досвіду, художньо-естетичної самореалізації протягом усього життя. Учень, прилучений до систематичного, вдумливого й творчого читання,

розвивається як людина культури, бо «тільки слово об'єктивує думку, є засобом розуміти іншого як самого себе» (О.О. Потебня).

На сьогодні **усталений імідж української літератури видозмінено**. Доступність дітей і учнівської молоді до різноманітних джерел інформації (Інтернету, медіа-засобів, медіа-джерел, засобів масової комунікації та ін.) змінює їхнє ставлення до книги. Читання втрачає свій престиж, на зміну «дозвілльовому» його різновиду приходять «діловий» (вивчення художніх творів у межах шкільної програми або програми ЗНО), естетичні мотиви поступаються місцем прагматичним, утилітарним. Уплив медіа-засобів на свідомість учнів спричинює таку характеристику сприймання художнього тексту, як кліповість, фрагментарність, що утруднює опрацювання значних за обсягом творів. Результатом засилля аудіовізуальної масової продукції, часто низькопробної, є зниження рівня читацької культури, невміння відділяти реальність від віртуальної симуляції, сконструйованої медіа-джерелами, формування настанови на когнітивне читання, тоді як смислове, або діалогічне, залишається поза увагою. Як наслідок – формується людина масова, нігілістично налаштована, позбавлена історичної й національної пам'яті.

В умовах реформування освітньої галузі **українська література набуває особливого значення**, оскільки засобами мистецтва **має забезпечити**:

– підвищення загальної освіченості молодого громадянина України, прилучення учнів засобами художньої літератури до фундаментальних цінностей, культури, розширення культурно-пізнавальних інтересів;

– сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню, самореалізації особистості в сучасному світі через ознайомлення зі світом прекрасного, розкриття краси мистецтва, високих моральних якостей людини, утілених у художніх творах;

– підготовку компетентного учня-читача як суб'єкта особистісного й читацького саморозвитку, який шанує українську книгу, вміє критично й рефлексійно мислити, має вироблену систему загальнолюдських морально-етичних орієнтирів, відчуває потребу в читанні, веде з книгою внутрішній

діалог, отримуючи при цьому естетичну насолоду, знаходить авторські й творить власні смисли, любить і пишається здобутками рідної культури, може жити й творчо діяти в умовах глобалізаційних змін;

– сприяння моральному самовизначенню учнів, їхньому екзистенційному вибору, вироблення в них активної життєвої позиції на основі гуманістичних цінностей та ідеалів, прагнення до самостійного пошуку й творчого вдосконалення;

– формування на кращих зразках красного письменства гуманістичного світогляду, творчих здібностей, естетичних смаків;

– розвиток навичок самоосвіти, самовдосконалення й саморозвитку, бажання й здатності неперервно навчатися протягом усього життя тощо.

У **2015-2016 навчальному році** особливості вивчення української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах **пов'язані зі змінами, внесеними до навчальних програм**. Навчання має відбуватися з урахуванням цивілізаційних і освітніх викликів, визначених Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти підходів.

Методологічним підґрунтям організації сучасного уроку української літератури є засадничі ідеї особистісно зорієнтованого, компетентнісного й діяльнісного підходів. Під поняттям «підхід» розуміємо навчально-методичну орієнтацію вчителя-словесника, що спонукає його до використання певної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності на новому, творчому рівні. Підхід як категорія ширше поняття «стратегія навчання», оскільки включає її в себе, визначаючи методи, форми, прийоми.

Особистісно зорієнтований підхід забезпечує оптимальні умови для різнобічного розвитку кожного учня, реалізації його академічних, соціокультурних, комунікативних, літературно-творчих, перцептивних, естетичних та інших здібностей, самобутності й самоцінності; сприяє культурній ідентифікації дитини, усвідомлення нею смислів навчальної діяльності тощо. На уроці української літератури мають послідовно зреалізовуватися принципи особистісно зорієнтованого підходу, зокрема:

- **принцип дитиноцентризму**, науковим підґрунтям для якого слугує новий педагогічний напрям – *педоцентризм* (від гр. *país* – дитина, лат. *centrum* – центризм, середовище). Організація навчання української літератури визначається безпосередніми інтересами й потребами учнів, їхнім суб'єктивним досвідом, здібностями, можливостями, запитами, настановами. Це передбачає націленість на успіх кожного учня, створення на уроці позитивно-гармонійної навчальної атмосфери й належної мотивації, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи школярів. Оволодіння учнями відповідними вміннями, навичками, досвідом, цінностями й ставленням позначається на таких індикаторах успіху: учень/учениця **«знає і розуміє»** (*інформаційна функція* → *знаннява компетенція*); **«уміє і застосовує»** (*діяльнісна або стратегічна функція* → *уміннява компетенція*), **«виявляє ставлення й оцінює»** (*креативна й розвивальна функції* → *поведінкова, ціннісно-мотиваційна компетенції*);

- **принцип природовідповідності**, який передбачає врахування чутливих періодів (від лат. *sensitivus* – чуттєвий) розвитку школярів, створення сприятливих умов для формування й реалізації тієї чи іншої психічної функції (наприклад, сприймання, мовлення, пам'яті та ін.), урахування на уроці української літератури «провідного типу діяльності» (О.М. Леонт'єв), що зумовлює й визначає найважливіші перетворення в психічних процесах формування компетентного учня-читача, допомагає розкрити індивідуальний досвід кожного учасника навчально-виховного процесу;

- **принцип суб'єкт-суб'єктної спрямованості навчання, фасилітативної (партнерської) регуляції співпраці**, за якого вчитель-словесник виступає координатором навчально-виховного процесу, а учень – активним учасником, співдіячем, співтворцем, суб'єктом, який самостійно вибирає зміст уроку, мету й форми опрацювання навчального матеріалу, оволодіває діяльними вміннями, цілевизначенням, плануванням, рефлексією. Отже, виклад навчального матеріалу має бути спрямований не лише на розширення обсягу знань, структурування й інтегрування їх,

узагальнення предметного змісту, але й на постійне перетворення наявного суб'єктного досвіду кожного учня, забезпечувати можливість самоосвіти, саморозвитку й самовдосконалення, надавати право вибору видів і форм виконання завдань, способів навчальної діяльності, прийомів навчальних дій, допомагати контролювати й оцінювати як результат, так і процес навчання.

Компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей як набутих у процесі навчання інтегрованих здатностей учня, що ґрунтуються на *знаннях, уміннях, досвіді, цінностях і ставленні особистості*, які можуть цілісно реалізовуватися в практичній діяльності. До **ключових компетентностей** належать такі: уміння вчитися, спілкуватися українською мовою, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, здоров'язбережувальна тощо, а до **предметних** – комунікативна, літературна, аксіологічна, естетична та ін. Компетентність ґрунтується на *компетенціях* – суспільно визнаному рівні знань, умінь, навичок, досвіді діяльності й емоційно-ціннісному ставленні до неї: *знаю*, що маю робити в тій чи іншій навчальній ситуації, *умію* діяти (*здатність*), *маю* позитивний *досвід* одержання особистісного й колективного освітнього продукту, володію способами й прийомами навчально-пізнавальної діяльності, *вірю* в себе й успіх (*готовність*).

Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих на уроках української літератури й позаурочній діяльності знань у різноманітних практичних (життєвих) ситуаціях; перехід від асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованої системи розумових дій, формування когнітивних стратегій; пошук шляхів інтеграції до соціокультурного й природного середовища тощо.

Наскрізними **змістовими лініями літературного компонента** освітньої галузі «Мови і літератури» є емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна й компаративна лінії.

Емоційно-ціннісна лінія забезпечує розкриття гуманістичного потенціалу й естетичної цінності творів української літератури, формування світогляду учнів, їхньої національної свідомості, моралі й громадянської позиції тощо.

Літературознавча лінія передбачає вивчення літературних творів у єдності змісту й форми, оволодіння учнями основними літературознавчими поняттями, застосування їх у процесі аналізу та інтерпретації художніх творів, розгляд літературних творів, явищ і фактів у контексті літературного процесу, виявлення специфіки літературних напрямів, течій, шкіл у розвитку української літератури, розкриття жанрово-стильових особливостей художніх творів, ознайомлення з основними принципами художнього перекладу та ін.

Культурологічна лінія передбачає усвідомлення творів художньої літератури як важливого складника мистецтва, ознайомлення учнів з основними цінностями художньої культури, розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті, висвітлення зв'язків літератури із філософією, міфологією, фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями різних народів і національностей, виховання загальної культури, толерантного ставлення до представників різних культур, віросповідань, рас і національностей тощо.

Компаративна лінія забезпечує порівняння літературних творів, їх компонентів (тем, мотивів, образів, поетичних засобів та ін.), явищ і фактів, що належать до різних літератур, установлення зв'язків між українською, зарубіжною літературою й літературами національних меншин, розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів у різних літературах, зіставлення оригінальних творів і україномовних перекладів літературних творів тощо.

Навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах має ґрунтуватися **на основоположних загальнодидактичних принципах** (неперервності, гуманізації, випереджувальності, варіативності, індивідуалізації, культуровідповідності, єдності навчання і виховання, системності, послідовності, активності, самостійності, інтеграції традиційних та інноваційних технологій навчання і виховання та ін.) і **специфічних**

принципах (історизму, естетизму, емоційності, інтермедіальності, поєднання предметних і міжпредметних зв'язків та ін.).

Крім спільних для всієї шкільної літературної освіти, специфічні завдання має вивчення української літератури в основній і старшій школі.

Визначальними характеристиками сучасного навчально-виховного процесу вважаємо такі: суб'єкт-суб'єктний, партнерський формат взаємодії між учителем-словесником і учнями; створення на уроці й позаурочній діяльності ситуацій успіху; затребуваність прояву особистісних якостей школярів, урахування рівня сформованості предметних компетентностей, суб'єктного досвіду, здібностей, навчальної мотивації, потреб; можливість вибору видів і форм виконання завдань, способів навчальної діяльності, прийомів навчальних дій; перевага активних (інтерактивних, кооперативних, проектних та ін.) технологій навчання, парної і групової форм роботи; спонукання на кожному уроці до діалогічної взаємодії «учень-читач → автор → художній твір (підручник, хрестоматія, робочий зошит та ін.) → персонаж (система персонажів) → учитель-словесник → соціум» тощо.

Завданнями вивчення української літератури в основній школі є: формування в учнів стійкого інтересу до читання; усвідомлення особливостей художньої літератури як одного з видів мистецтва, сутності літературної творчості, ролі читача в житті художнього твору; вироблення вміння «бачити» у творі автора, інтерпретувати авторські смисли й створювати власні, уміння діалогічної взаємодії з художнім і науково-популярним текстом; оволодіння особливостями мови творів різних літературних родів і жанрів; розвиток художнього мислення (уяви, емпатії, здатності до асоціативності, образного мислення та ін.), зв'язного мовлення (опис подій від імені героя, автора, читача; створення авторського тексту-наслідування певного жанру; відтворення власних переживань і відчуттів від прочитаного; ведення читацького щоденника та ін.); формування естетичних потреб, естетичного смаку тощо.

У *5-6 класах* увага спрямовується на осягнення таїни авторського задуму, художнього образу та його першооснови – слова, відтворення учнем

емоційних відгуків на прочитане. Серед *методів, прийомів, видів робіт* доречніше використовувати такі: бесіда, читання (коментоване, виразне, із зупинками, передбаченням); постановка запитань (до автора, героя, однокласника), робота з графічними організаторами, ігри та ін.; есе, лист, асоціювання, стилізація, складання загадок, прислів'їв, казок; розповідь про подію від імені автора, одного з героїв; візуалізація, деталізація; відгук про прочитану книгу; Інтернет-діалог, Інтернет-пошук; підготовка повідомлення-презентації тощо.

У **7-8 класах** акцентується увага на пізнанні художнього твору як цілісності (у жанровому розмаїтті) та його інтерпретації, на осмисленні учнем власних переживань, оцінок, ціннісних суджень. *Методи, прийоми, види робіт* такі: виразне читання, бесіда, художня розповідь, проектна діяльність (пригодницькі, дослідницькі, творчі та ін. проекти); асоціювання, стилізація, мікротвори на полях, РАФТ, заочна подорож; Інтернет-діалог, Інтернет-пошук; підготовка e-mail-листів герою, автору, читачу; участь в e-mail-конкурсах за художнім твором (від імені героя, автора, читача); створення, ведення блогу героя твору, колективного читацького блогу; участь в Інтернет-форумах (через навчальний сайт учителя, читачів) тощо.

Завданнями **вивчення української літератури в старшій школі** є: формування у старшокласників цілісної картини процесу розвитку української літератури, усвідомлення його закономірностей, тенденцій; удосконалення вміння діалогічної взаємодії з текстом; розвиток інтерпретаційних умінь, здатності аналізувати художній твір; розгляд процесу розвитку української літератури у взаємозв'язку із зарубіжною та літературами національних меншин; підвищення рівня самостійності (якщо в 5-6 класах учень працює разом з учителем-словесником, у 7-8 кл. – із допомогою педагога, у 9 кл. – звертається за консультацією, то в 10-11 кл. самостійно аналізує художній твір, визначає його естетичну цінність); формування здатності до створення й реалізації індивідуальної освітньої програми, навчання за індивідуальним освітнім маршрутом тощо.

У **9 класі** в центрі уваги знаходиться авторська концепція героя, її співвідношення із філософським трактуванням сутності людини певної епохи. Для ефективно організації навчання важливо використовувати такі *методи, прийоми, види робіт*: лекція (актуалізована, інтерактивна, проблемна, сократична та ін.), бесіда, проектна діяльність (пригодницькі, дослідницькі, творчі, телекомунікаційні та ін. проекти); діалог із текстом; літературно-мистецька «хвилинка»; рецензування, анотація, написання передмови, порівняльної характеристики (героїв, художнього твору та його екранізації, відображення певної теми у творчості різних авторів, епох); щоденник рефлексійних нотаток; Інтернет-діалог, Інтернет-пошук; підготовка повідомлення-презентації, презентації-дослідження; участь в e-mail-конкурсах за художнім твором (від імені героя, автора, читача), у конкурсах на кращий плакат, концепт-образ (у блозі, на сайті вчителя-словесника), рекламу; участь у Skype-діалогах, Інтернет-форумах (через навчальний сайт учителя, читачів) тощо.

У **10-11 класах** організація навчання передбачає досягнення закономірностей, тенденцій розвитку української літератури. Робота з художнім твором спонукає до **моделювання літературно-мистецького середовища компетентного учня-читача**, організації навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на емоційно-естетичне сприйняття художньої дійсності, переживання краси форми й естетичного змісту твору, використання процесів асоціативності й синестезії тощо. У центрі аналізу художнього твору – автор з його концепцією світу й людини. Завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб на уроках української літератури домогтися єдності емоційно образного й свідомого досягнення твору (гармонії розуму й почуттів). Серед *методів, прийомів, видів робіт*, що відповідають чутливому періоду навчання старшокласників (старший підлітковий або юнацький період), виокремлюємо такі: лекція (актуалізована, інтерактивна, проблемна, сократична та ін.), конференція (читацька, літературно-мистецька та ін.), літературознавчий практикум; проектна діяльність (інформаційні,

дослідницькі, творчі, телекомунікаційні та ін. проекти), дебати; рецензування, анотація, написання передмови, порівняльної характеристики (героїв, художнього твору); підготовка дайджест-повідомлення; віртуальна екскурсія, он-лайн-консультація (у режимі чату, форуму); Інтернет-діалог, Інтернет-пошук, Інтернет-змагання, Інтернет-гра, Інтернет-форум; участь, модерування Skype-диспутів тощо.

Звертаємо увагу, що вивчення української літератури учнів старшої школи має відбуватися за **індивідуальним освітнім маршрутом (ІОМ)**. Планування й реалізація індивідуального освітнього маршруту передбачає засвоєння школярем змісту літературної освіти на обраному ним рівні домагань, з урахуванням його суб'єктного досвіду, індивідуальних особливостей, здібностей, навчальних потреб, мотивації тощо. Формалізується ІОМ у вигляді індивідуальної навчальної програми або проекту, які забезпечують становлення учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності й власного саморозвитку. Ця робота є важливою з обдарованими учнями, а також в умовах реалізації принципів інклюзивної освіти.

З метою розбудови нової стратегії виховання особистості як багатокомпонентної системи, яка формує майбутній розвиток Української держави, визначає вектори цілеспрямованого й ефективного процесу виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота, гуманіста й демократа, розроблено **Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015)**.

Патріотичне й громадянське виховання дітей і молоді є *внутрішнім мобілізаційним ресурсом українського суспільства на сучасному етапі його історичного розвитку, дієвим засобом консолідації всієї української нації, підготовки молодих громадян України, патріотів з активною громадянською позицією, які здатні своїми діями і вчинками самовіддано служити на благо процвітання країни, забезпечувати її життєво важливі інтереси й неперервний розвиток тощо.*

У Концепції обґрунтовано нові підходи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості, а також **принципи, що відображають специфіку патріотичного виховання**, зокрема *принцип національної спрямованості* (передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури та культури всіх народів, які населяють Україну та ін.), *самоактивності й саморегуляції* (забезпечує розвиток суб'єктних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, прийняття самостійних рішень та ін.), *полікультурності* (передбачає формування відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності сприймати українську культуру як складник культури загальнолюдської та ін.), *соціальної відповідальності* (має за мету виховання готовності до захисту вітчизни, ефективного розв'язання життєвих проблем та ін.), *історичної й соціальної пам'яті* (спрямований на збереження духовно-моральної й культурно-історичної пам'яті українців і відтворює її в реконструйованих і осучаснених формах і методах навчання та ін.), *міжпоколінної наступності* (зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні та ін.).

У національно-патріотичному вихованні дітей і молоді навчальний предмет «Українська література» відіграє важливу роль, оскільки література є невід'ємним складником духовної культури українського народу, носієм ідентичності нації, що допомагає виховати **свідомого українця зі стійкою системою суспільно значущих цінностей**, який стоїть на сторожі найголовніших святинь – рідної мови, звичаєвості, патріотизму, гуманізму, національної гідності. В умовах національного державотворення, коли актуалізується пріоритет підготовки людини-гуманіста, патріота, громадянина, захисника, твори української літератури допомагають сформувати світогляд учнів, їхню національну свідомість, культивувати

найкращі риси української ментальності (працелюбність, справедливість, доброту, чесність, милосердя, оптимізм, життєствердність та ін.).

Упродовж 2015-2016 навчального року вчителям-словесникам пропонуємо спланувати й зреалізувати *систему виховних заходів*, спрямованих на популяризацію кращих здобутків національної культурної й духовної спадщини, героїчного минулого й сучасного українського народу, що є актуальними для соціально-політичних реалій та відповідають типу навчального закладу, зокрема:

- військово-патріотичні ігри у співпраці з дитячими та юнацькими організаціями «Сокіл» («Джура»), «Пласт», «Хортинг» та ін.;

- залучення до виховних заходів учасників бойових дій на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, бійців АТО та їхній сімей, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську й патріотичну позицію;

- тематичні відкриті родинні студії «Родина, родина – це все Україна»;

- поїздки-обміни учнівських груп, відвідування визначних історичних місць та ознайомлення з пам'ятками української історії і культури;

- участь у Всеукраїнському проекті «Вся Україна читає дітям»;

- спеціальні уроки, конкурси, фестивалі, присвячені Дню української писемності та мови;

- створення гуртків юних шевченкознавців (дослідників творчості іншого письменника, письменника-земляка), літературних краєзнавців, гуртка української драматургії, художнього слова тощо;

- тижні української словесності, літературні вечори (певного історико-літературного періоду, гумору, казки, байки, класичної чи сучасної драми, того чи іншого письменника та ін.);

- фольклорні свята (Святвечір, вечорниці, зустріч весни, Святого Андрія, Маланки і Василя, Святого Миколая та ін.);

- походи, екскурсії, поїздки літературними місцями;

- фольклорно-краєзнавчі експедиції тощо.

Отже, 2015-2016 навчальний рік можна вважати ключовим у розвитку національної освітньої системи в цілому й знаковим для подальшої модернізації літературної освіти зокрема.

Знайти ключі від тексту й вручити їх учневі, допомогти йому відкрити красу світу художнього твору й зрозуміти власний, показати, що вміння організувати, здійснювати й оцінювати читацьку діяльність є запорукою успішності у власному житті – такими *вважаємо першочергові завдання вчителя-творця, гуманіста, добротворця, животворного осердя школи в незалежній Українській державі*. На їх вирішення звертаємо увагу вчителів-словесників у новому навчальному році. Адже учень, прилучений до читання, розвивається як людина культури, якій притаманні духовність, гуманізм, творчість, повага до надбань інших народів і прагнення примножити культурні цінності національної спільноти, критичність мислення в поєднанні з повагою до думки іншого, здатність до самореалізації, самовдосконалення й самотворення протягом усього життя.